

Bijlage I. Nieuwe kroniek van het eerste beleg van Leiden (oktober 1573 - maart 1574)

Samengesteld door Alexander Nuijten, Marieke Nolten, Lisoula Feenstra en Kim Taal

In het Leids Jaarboekje van 1974, dat in het teken stond van het 400-jarig jubileum van Leidens Ontzet, is de zogenaamde ‘korte kroniek van Leiden en omstreken, oktober 1573 - oktober 1574’ gepubliceerd. In deze korte kroniek geeft Ingrid Moerman een overzicht van alle gebeurtenissen van het beleg van Leiden.

In het kader van het project Sporen van Drie Oktober zijn twee studenten geschiedenis en twee studenten archeologie opnieuw in de bronnen over het beleg van Leiden gedoken. De resultaten van dit onderzoek zijn verwerkt in deze nieuwe, aangevulde kroniek van het eerste beleg, van oktober 1573 tot en met maart 1574.¹ De eerste fase van het beleg kende een grote onrust. Er was sprake van onrust door het garnizoen in de stad en het stadsbestuur moest zich continu bezighouden met alles wat te maken had met (nood)geld, voedsel en de openbare orde. De onderstaande gebeurtenissen laten dan ook goed zien wat er zoal in de stad speelde.

Naast een datum en beschrijving van wat er zich afspeelde in Leiden tijdens het eerste beleg is er, in tegenstelling tot de kroniek uit 1974, ook een uitgebreide bron- en literatuurvermelding toegevoegd. Dit verduidelijkt op basis van welke informatie de kroniek tot stand gekomen is. Hierdoor is het mogelijk voor toekomstige onderzoekers om verder in de geschiedenis van het beleg van Leiden te duiken. Daarnaast zijn er ook zo veel mogelijk fysieke sporen van de gebeurtenissen opgenomen, zoals plaatsen, objecten en archeologische vondsten.

OKTOBER 1573

31 Begin van het eerste beleg van Leiden.²

NOVEMBER

5 De Leidse bevolking wordt opgeroepen tot soberheid en matigheid.³

- 10 Jan van Baersdorp, Cornelis van Noorde en Cornelis van Swieten worden benoemd tot burgemeesters van de stad. Pieter van der Werf wordt herbenoemd als burgemeester.⁴
- 12 Het Catharinagasthuis krijgt toestemming om koperen munten te slaan.⁵ De afbraak van bouwwerken rond de stad gaat door. Ook struiken, hagen en omheiningen moeten nu afgebroken worden.⁶
- 26 De schutterij staat op post en is paraat.⁷ Steffen van den Boom trekt met zijn vendel schans Lammen binnen.⁸
- 29 De molen bij de Witte Poort wordt door de Spanjaarden in brand gestoken.⁹

DECEMBER

- 1 De Spaanse legeraanvoerder Valdez zou 's nachts schoten hebben gehoord in de stad en concludeert dat er onenigheid is onder de opstandelingen.¹⁰
- 6 Huis te Warmond valt in Spaanse handen en wordt mogelijk ook in brand gestoken. Waarschijnlijker is echter dat het Huis te Warmond pas in april 1574 in brand wordt gestoken.¹¹
- 7 Er wordt door het stadsbestuur bouw materiaal ter beschikking gesteld voor Huis te Warmond.¹² De Lammenschans valt in Spaanse handen.¹³ De molen bij de Koepoort wordt door de Spanjaarden in brand gestoken.¹⁴
- 8 De molens zijn belangrijk voor de voedselvoorziening. Leidenaren moeten hun paarden verplicht, maar tegen een vergoeding, beschikbaar stellen om de molens te kunnen laten draaien.¹⁵
- 10 Er wordt beslist om papieren noodmunten te slaan.¹⁶

- 12 Een Warmondse timmerman stelt zijn schuit beschikbaar aan het stadsbestuur om ‘tot crenckinge van de vyandt gebruiet te worden’.¹⁷
- 18 De Hertog van Alva wordt als landheer opgevolgd door Luis de Requesens.¹⁸
- 19 De noodmunten worden gebruikt om het garnizoen te betalen.¹⁹
- 24 Uitgifte papieren munt van 5 stuivers.²⁰
- 29 Uitval door vrijbuiters waarbij meerdere mogelijk gevangenen zijn genomen.²¹

JANUARI 1574

- 2 In Amsterdam wordt het gerucht verteld dat een proviandschuit op de Leidse meer is overvallen.²²
- 3 Het stadsbestuur verzamelt alle schouwen om hiermee hooi voor de paarden te voorzien.²³
- 7 De schout van Alphen wordt mogelijk door de Spanjaarden gevangen genomen.²⁴
- 10 Er vindt een wapenschouwing plaats in de stad waaraan de schutterij moet deelnemen.²⁵
- 11 Het bevel dat men papieren noodgeld moet aannemen wordt herhaald.²⁶
- 16 Er wordt gewaarschuwd voor vervalste noodmunten. De munten moeten door het stadsbestuur worden gecontroleerd en worden voorzien van een echtheidsteken.²⁷
- 21 Er wordt iemand aangesteld door het stadsbestuur om het overgebleven goud en zilver in de stad op te kopen.²⁸

- 22 In Amsterdam gaat het gerucht rond dat er in Leiden gestolen kerkschatten openbaar verkocht zijn.²⁹
- 23 Molenaars die door het beleg hun molens moeten verbouwen krijgen hun onkosten vergoed.³⁰
- 24 Volgens Wouter Jacobsz. worden er levensmiddelen vanuit Amsterdam en andere steden naar Leiden gevoerd.³¹ De acht windkorenmolens en een runmolen op de wallen zijn in bedrijf.³²
- 25 Uitdeling van brood. Een paar dagen voor de uitdeling wordt buitgemaakte rogge en tarwe verkocht aan een van de bakkers om brood te maken voor de parochie.³³
- 28 Waarschuwing voor vervalste muntstukken van 5 stuivers.³⁴
- 30 Er wordt besloten dat de huizen Stenevelt en Zijlhof bij Leiderdorp afgebroken moeten worden.³⁵ Daarnaast vindt er mogelijk een uitval naar de Zijl plaats waarbij meerdere schepen gezonken worden.³⁶

FEBRUARI

- 2 Volgens Wouter Jacobsz. is er een uitval gedaan naar de Spanjaarden in Leiderdorp en dit met wel 2000 personen.³⁷
- 4 Het stadsbestuur verbiedt Leidenaren om zelf boter te maken en deze te verkopen. Ook het slachten van kalveren wordt gereguleerd en kinderen wordt verboden om met stenen of sneeuwballen te gooien en om te vechten op straat.³⁸
- 11 Er komt een kist op het stadhuis met daarin de sleutels voor alle stads- en waterpoorten. De oudste burgemeester en de gouverneur van het garnizoen krijgen elk een sleutel van de kist. Het stadsbestuur probeert ook de informatiestromen te controleren door boden een

eed te laten afleggen en door alle informatie van buitenaf alleen via de magistraat en de gouverneur te laten lopen.³⁹

- 12 Een katholieke non die naar Leiden terugkeerde, wordt verjaagd en voor verraadster uitgemaakt.⁴⁰
- 21 De mannelijke bevolking moet zich bewapend met hals- of zijdgeweer verzamelen op straat.⁴¹ Herdenking van de slag op de Oosterschelde (28 januari 1574) die door de opstandelingen gewonnen werd.⁴²
- 22 De klokken worden geluid en de stadspoorten worden gesloten.⁴³
- 23 De overwinning van de geuzen in Middelburg wordt gevierd. Om vijf uur in de middag worden de klokken geluid en schutters houden een militaire parade.⁴⁴

MAART

- 5 Inwoners krijgen toestemming om de stad te verlaten en kunnen hiervoor een paspoort krijgen.⁴⁵
- 6 Boeren beginnen met het bewerken en inzaaien van hun gronden buiten de stad, zodat er geen oogst verloren gaat.⁴⁶
- 8 Er is oproerigheid door de inname van Middelburg. Het stadsbestuur besluit daarom een brief van Willem van Oranje voor te lezen. Deze brief was op 23 februari geschreven en op 7 maart in Leiden aangekomen.⁴⁷ Het garnizoen in de stad zorgt voor onrust en plunderingen.⁴⁸
- 17 Er wordt brood uitgedeeld.⁴⁹
- 21 De Spanjaarden trekken weg naar Utrecht, alleen de schansen bij de Kaag en de Oude Wetering zijn nog bezet.⁵⁰

- 23 Er wordt kaas en boter naar de stad gevoerd. Plattelandsbewoners klagen over schade door soldaten en andere inwoners.⁵¹
- 24 De papieren noodmunten worden weer ingetrokken.⁵²
- 25 De poorten van de stad gaan weer open.⁵³
- 26 Er wordt wacht gehouden in de Witte Poort en de waterpoorten bij de Rijnsburgerpoort, de Hogewoerdsport en de Vliet gaan open. Ook wordt er begonnen met het bergen van gezonken schepen.⁵⁴

Noten

¹ Graag danken we Ariela Netiv en Chrystel Brandenburgh voor het meelesen bij het maken van deze kroniek. Daarnaast danken we ook de redactie van het Leids Jaarboekje voor hun nuttige feedback.

² Ingrid W.L. Moerman, 'Korte kroniek van Leiden en omstreken. Oktober 1573 - oktober 1574', *Leids Jaarboekje* 66 (1974) 1-12.

³ J. van Vloten, *Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574: naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden* (Leiden 1853) 48-50.

⁴ Jori Zijlmans, *Leidens ontzet. Vrijheidsstrijd & volksfeest* (Leiden 2011); Louis Sicking, *Geuzen en glippers. Goed en fout tijdens het beleg van Leiden* (Den Haag 2003) 18.

⁵ Van Vloten, *Leidens belegering en ontzet*, 89. Op de munten van het Catharinagasthuis stond de tekst 'gedenct den armen'. In de collectie van Museum De Lakenhal zijn meerdere munten terug te vinden.

⁶ H.A. van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten: de geschiedenis van de stedenbouw/kundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot aan het einde van de Gouden Eeuw. Beschrijving* (Leiden 1975) 279, 282; Van Vloten, *Leidens belegering en ontzet*, 53-54. Rond de Leidse stadsmuren vond een totale kaalslag plaats. Hierdoor werd een vrij schootveld gemaakt en werd voorkomen dat de Spanjaarden zich konden verschuilen. De afbraak paste dus in de zogenaamde *tactiek van de verschroeiide aarde*. Voorbeeld aanleg schootveld: Nobellocatie: B.A. Corver en M. Berkhout, 'Leiden | Nobellocatie (Langebracht)', *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* 42 (2010) 20.

⁷ Van Vloten, *Leidens belegering en ontzet*, 18-19. Locatie schutterrij: braakliggende stukken land aan weerskanten van de huidige Doelengracht, Leiden.

⁸ Van Vloten, *Leidens belegering en ontzet*, 39. Er is twijfel over de specifieke datering van deze gebeurtenis. Locatie schans Lammen: zuidoostelijke oever van de Lammebrug (Historisch herkenningspunt Lammenschans). Archeologische sporen: Dikke antropogene puinlaag met zestiende-eeuwse vondsten, daaronder een dunnere puinlaag met grof bouwpuin. I.A. Schute, 'Schans Lammen, gemeente Leiden; een archeologisch proefsleufonderzoek' (2021).

⁹ Van Vloten, *Leidens belegering en ontzet*, 54; S. Groenveld, *Van vyanden und vrienden bedroevet'. De gevolgen van het beleg van Leiden voor de omgeving van de stad* (Den Haag 2001) 17. Locatie Witte Poort: Noordeindeplein, Leiden. A.D.P. van Peurse, 'Leiden: Hogewoerd', *Archeologische Kroniek Zuid-Holland* (1986) 327.

¹⁰ Raymond Fagel, *Protagonists of war: Spanish army commanders and the revolt in the Low Countries* (Leuven 2021) 306-307.

¹¹ R. Fagel, 'Francisco de Valdés: the exemplary soldier' in: Idem, *Protagonists of war*, 271-334, 307; A.G. van der Steur, 'Johan van Duvenvoorde en Woude (1547-1610), heer van Warmond, admiraal van Holland', *Hollandse studiën* 8 (1975) 37. Locatie Huis te Warmond: Herenweg 141, Warmond.

¹² Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO), toegang 0501, Archief der Secretarie van de stad Leiden (1253) 1290-1575 (SA I), inv.nr. 1383, Gerechtsdagboek 1567-1574, f. 141-142 (7 december 1573).

¹³ Moerman, 'Korte kroniek'. Locatie Schans Lammen: Zuidoostelijke oever van de Lammebrug (Historisch herkenningspunt Lammenschans). Archeologische sporen: Dikke antropogene puinlaag met zestiende-eeuwse vondsten, waaronder een dunne puinlaag met grof bouwpuin. Schute, 'Schans Lammen'.

¹⁴ Groenveld, *Van vyanden und vrienden bedroevet'*, 17. Locatie Koepoort: Doezastraat/Jan van Houtkade, Leiden. J.P. Zwanenburg, 'De Koepoort en haar windvaan', *Leids Jaarboekje* 42 (1950) 110-112.

¹⁵ Van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 283. ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 110-110v (8 december 1573).

¹⁶ Arent Pol en Bouke Jan van der Veen, *Het noodgeld van Leiden. Waarheid en verdichting* (Den Haag 2007). In de collectie van Museum De Lakenhal bevinden zich nog meerdere van deze papieren noodmunten.

¹⁷ ELO, SA I, inv.nr. 1383, Gerechtsdagboek 1567-1574, f. 142 (12 december 1573).

¹⁸ Fagel, *Protagonists of war*, 300 en 308.

¹⁹ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 110v-112v (19 december 1573).

²⁰ Ibidem, f. 113 (24 december 1573).

²¹ W.A. Fasel, 'De Leidse glippers', *Leids Jaarboekje* 48 (1956) 68-86: 79.

²² Johan Koppenol, *Het Leids ontzet. 3 oktober 1574 door de ogen van tijdgenoten* (Amsterdam 2002) 41; I.H. van Eeghen (ed.), *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz (Gualtherus Jacobi Masius) prior van Stein: Amsterdam 1572-1578 en Montfoort 1578-1579. Deel 1* (Groningen 1959) 356.

²³ Moerman, 'Korte kroniek'; Thera Wijsenbeek, *Honger* (Den Haag 2006) 20.

²⁴ H. Hardenberg, *Een nieuwe stad aan de oude Rijn* (Alphen aan den Rijn 1968) 8. Het is niet duidelijk door welke partij en wanneer in januari de schout van Alphen precies is gevangengenomen.

²⁵ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 113-113v (31 december 1573).

²⁶ Moerman, 'Korte kroniek'; Pol en Van der Veen, *Het noodgeld*, 10-12.

²⁷ Moerman, 'Korte kroniek'; Pol en Van der Veen, *Het noodgeld*, 10.

²⁸ ELO, SA I, inv.nr. 1383, Gerechtsdagboek 1567-1574, f. 142.

²⁹ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 364. Zie ook Maurits Ebben, *Winnaars en verliezers. Kerkelijke goederen en het beleg en ontzet van Leiden* (Leiden 2009).

³⁰ ELO, SA I, inv.nr. 1383, Gerechtsdagboek 1567-1574, f. 142.

³¹ Ibidem.

³² Moerman, 'Korte kroniek'.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 280; T.N. Schelhaas, 'Het huis Steneveld bij Leiden', *Bodemonderzoek in Leiden* 11-12 (1988-1989) 89-104: 95. Kasteel Zijlhof: Ondoordringbare puinlaag met archeologische vondsten uit de vijftiende en zestiende eeuw. Daarnaast verscheidene vondsten, sporen en archeologische lagen, waaronder een zone met kloostermoppen en muurresten. M. Wijsman en M. van Dasselaar, 'Aanvullend archeologisch bodemonderzoek Vlasbaan (voormalig kasteel de Zijlhof) te Leiderdorp', *ArcheoMedia*-rapport A01-650-Z (Nieuwerkerk aan den IJssel 2002); M. Dasselaar en E. Kaptijn, 'Archeologische begeleiding aanleg fundering autowasstraat aan de Zijldijk te Leiderdorp', *ArcheoMedia*-rapport A03-091-Y (Nieuwerkerk aan den IJssel 2003); G.H. de Boer, 'Vlasbaan 2 te Leiderdorp (gemeente Leiderdorp)' (2020). Via DANS Data Station Archaeology, V1. doi.org/10.17026/dans-zdc-b7dn. Kasteel Steneveld: Er is metselwerk en zestiende-eeuws aardewerk in de kasteelgracht gevonden. De kasteelmuren zijn omvergetrokken tijdens de sloop. L. Barendregt en H. Suurmond-van Leeuwen, 'Funderingen van de Huysinge Steneveld bij Leiden', *Bodemonderzoek in Leiden* 11-12 (1988-1989) 105-116.

³⁶ I.I. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* (Leiden 1641) 570; Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 367.

³⁷ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 368; Arjaan Wit, Marleen Riool en René van Doorn, *Rond de schans van Valdez te Leiderdorp tijdens het beleg van Leiden, 1573-1574* (Leiderdorp 2004). Er zijn geen andere bronnen die dit ondersteunen. Het is dus twijfelachtig of de uitval met zoveel mensen heeft plaatsgevonden.

³⁸ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 121-121v.

³⁹ ELO, toegang 0102, Collectie Ramazotti, inv.nr. 3, Beschikking van de vroedschap op een verzoekschrift van de kapiteins van garnizoen, schutterij en burgerij aan de magistraat d.d. 11 februari 1574 inzake afsluiting van stadspoorten en watergaten, beëdiging van uit te zenden boden, censuur op de post, behandeling van gevallen van verraad, beroep op gouverneur en magistraat en enkele andere aangelegenheden (februari 1574).

⁴⁰ Van Eeghen, *Dagboek van broeder Wouter Jacobsz*, 370-371.

⁴¹ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 123v-124.

⁴² Ibidem, f. 124v.

⁴³ Ibidem, f. 125v.

Locaties stadspoorten:

- Hogewoerdspoort: Hogewoerd/Utrechtsebrug, Leiden. L. Barendregt, 'De middeleeuwse vestingwerken aan de oostzijde van Leiden ter hoogte van de oude Hogewoerdspoort', *Bodemonderzoek in Leiden* 11-12 (1988-1989) 147-152; A.D.P. van Peursen, 'Van Breestraat tot Plantage. De archeologische begeleiding van de rioleringswerken in de Hogewoerd te Leiden', *Bodemonderzoek in Leiden* 9 (1986) 39-52.
- Koepoort: Doezastraat/Jan van Houtkade, Leiden. Zwanenburg, 'De Koepoort en haar windvaan'.
- Oude Zijlpoort: Haarlemmerstraat ter hoogte van de Haven, Leiden. M.Th.R.M. Dolmans, 'Leiden: Zijlpoort' in 'Archeologische kroniek Zuid-Holland', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 29 (1996) 432; Hester van den Ende en Chrystel R. Brandenburgh, *Dwars door de stad: archeologische en bouwhistorische ontdekkingen in Leiden* (Leiden 2007) 89-102.
- Rijnsburgerpoort: Haarlemmerstraat/Blauwpoortsbrug, Leiden. Ingrid W.L. Moerman, 'Voorwoord', *Leids Jaarboekje* 82 (1990) 5.
- Witte Poort: Noordeindeplein, Leiden. A.D.P. van Peursen, 'Graven naar de resten van de 15e-eeuwse Witte Poort te Leiden', *Bodemonderzoek in Leiden* 8 (1985) 29-40.

⁴⁴ ELO, SAI, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 125v-126.

⁴⁵ Ibidem, f. 126-126v.

⁴⁶ ELO, SA I, inv.nr. 1383, Gerechtsdagboek 1567-1574, f. 148.

⁴⁷ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 127. De originele brief is bewaard gebleven: Den Haag, Nationaal Archief, toegang 3.03.01.01, Archief van het Hof van Holland, 1428-1811, inv.nr. 4592, Ingekomen en minuten van uitgaande missiven, 1573-1577. Zie voor de correspondentie van Willem van Oranje ook de databank van het Huygens Instituut. Dit betreft brief 3472.

⁴⁸ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 127-128.

⁴⁹ Ibidem, f. 128-128v.

⁵⁰ Moerman, 'Korte kroniek'. Locatie schans op de Kaag: Kaageiland, Kaag en Braassem. Locatie schans aan de Oude Wetering: aan de west- en oostkant van het water langs het dorpje Oude Wetering.

⁵¹ ELO, SA I, inv.nr. 389, Aflezingsboek C, f. 129v-131v.

⁵² Moerman, 'Korte kroniek'; Eind maart worden meerdere oproepen gedaan tot het inleveren van noodmunten. Zie hiervoor ook Pol en Van der Veen, *Het noodgeld*.

⁵³ Moerman, 'Korte kroniek'. Zie eerdere literatuurvermeldingen over de Leidse stadspoorten.

⁵⁴ ELO, Collectie Ramazotti, inv.nr. 18, Memorie van de gouverneur aan de magistraat inzake de wacht in de Witte poort onder kapitein Andries (Allertsz.), het openhouden van niet meer dan drie watergaten: Vliet, Galgewater en Nieuwe Rijn, het lichten van gezonken schepen en de bewaring van de sleutels der stadspoorten, 26 maart 1574. 1574. Zie eerdere literatuurvermeldingen over de Leidse stadspoorten.